

L'entramat DE CHIAPAS

NOMÉS UNA QÜESTIÓ INDÍGENA?

Pedro Pérez Herrero Universidad Complutense de Madrid. Instituto Universitario Ortega y Gasset

Els fets de Chiapas s'han convertit en un tema d'ampli debat en els últims anys, tant dins com fora de les fronteres de Mèxic. Les interpretacions dels fets succeïts als Altos de Chiapas i la selva lacandona han estat múltiples. Uns veuen en Marcos l'heroi de la primera revolució realitzada a través d'Internet, mentre que altres l'etiqueten de genial impostor. Uns consideren el subcomandant com el salvador que lluita contra el pensament únic, la globalització, el neoliberalisme i defensa la humanització de l'home, la multiculturalitat i la pluriètnicitat. Altres etiqueten el subcomandant d'home indecís que, amb el justificant de sustentar-se en la defensa dels "indis", intenta captar protagonisme polític. Uns donen suport a les denúncies del Ejército Zapatista de Liberación Nacional (EZLN) i als "indis" com una estratègia política per denunciar els abusos del Partido Revolucionario Institucional (PRI). Altres culpen Marcos d'endarrerir la modernització de les comunitats indígenes, la seva plena incorporació a la societat de la fi del segle XX, dilatar les negociacions de pau (i per tant, d'oferir solucions a les comunitats ètniques), deteriorar la imatge internacional de Mèxic i provocar una retracció en les inversions internacionals. Uns reclamen l'entrada d'observadors internacionals per garantir la informació veraç i impedir els abusos de poder, mentre que altres hi veuen una ingerència en la sobirania mexicana. Uns parlen de l'avanç en la transformació del règim polític mexicà, mentre que altres interpreten que el sistema polític ha donat un pas enrere com a resultat dels fets de 1994.

No és una obvietat afirmar que Chiapas aixeca passions. Cal subratllar que una bona part dels articles que han aparegut en la premsa mexicana i internacional han estat pensats i escrits més amb el cor que amb el cap.

La Convenció d'Aguascalientes (1994), el Encuentro Intergaláctico (1996), el Encuentro Sociedad-Civil-EZLN (1998) i la Consulta popular (21 de març de 1999) són només alguns exemples que Chiapas és i ha estat un assumpte que s'ha estès més enllà de les fronteres dels Altos i de l'Estat de Chiapas. Escriptors de reconegut prestigi internacional de multitud de països han ofert els seus punts de vista sobre l'assumpte de Chiapas. La majoria han utilitzat el "cas de Chiapas" com un exemple d'allò que es pot fer per defensar noves formes de vida alternatives que redueixin les enormes diferències socials a les quals estem assistint a la fi del segle XX. El problema és que donada l'extrema popularitat d'aquests personatges, i l'accés que tenen als mitjans de comunicació, han acabat ajudant a desvirtuar els assumptes interns de les comunitats de les Cañadas. S'ha arribat així a la tesi dicotòmica que els qui donen suport a les peticions de l'EZLN són els qui defensen la construcció de societats multiculturals i pluriètniques més permissives; mentre que aquells que critiquen l'acció del subcomandant Marcos

o subratllen algunes de les contradiccions de les reclamacions zapatistes són titllats de retrògrads, venuts al sistema. S'està amb l'EZLN (identificat com el Bé) o contra l'EZLN i en conseqüència de part del PRI (identificat com el Mal). El diàleg és, en conseqüència, complicat, donat que ja no es tracta de contrastar arguments i informació, sinó desitjos i invectives.

Per començar a aclarir la situació cal dir que els successos de Chiapas no són ni la causa de tots els mals de Mèxic, ni un problema anacrònic heretat del passat (falta de mestissatge). Tampoc és possible seguir argumentant que Chiapas és un mer moviment indigenista, un original aixecament contra la modernitat, una exclusiva reclamació de terres, una simple protesta d'uns individus esperonats per la fam, una rebel·lió generada per la influència de guerrillers vinguts de fora, o una moderna agitació per intentar reclamar més llibertat i transparència electoral. Totes les variables anteriors estan presents, però no expliquen per si soles i per separat el moviment. Ningú no nega que a Chiapas hi hagi gana, pobresa i existeixin greuges i es produeixin abusos de poder. Paral·lelament cal subratllar que els successos de Chiapas tenen múltiples lectures. Les comunitats zapatistes i les de la resta de Chiapas i Mèxic, els ciutadans de l'Estat de Chiapas i de la República de Mèxic, els habitants d'Amèrica Llatina i del món tenen visions i percepcions diferents. Per uns són els seus assumptes concrets (fam, pobresa, vexacions, manca de llibertats, opressió), per altres símbols d'identitat nacional i per la majoria dels qui viuen a centenars o milers de quilòmetres de les Cañadas i els Altos, les notícies que arriben de la selva lacandona s'han convertit en símbols que possibiliten el retrobament amb algunes velles estimades utopies.

Del què no hi ha cap dubte és de que, segons l'experiència acumulada en els últims sis anys, les tensions de Chiapas no es solucionaran ni repartint diners, ni construint hospitals, carreteres i escoles, com tampoc creant nous llocs de treball, municipis ètnics autònoms o assegurant la transparència electoral. Tampoc treient l'exèrcit de la regió. Qualsevol d'aquestes mesures per separat són necessàries, però no suficients. En els últims anys ha quedat clar que el problema de Chiapas no és exclusiu dels Altos, ni de les Cañadas ni de les comunitats ètniques. Estem assistint a la transformació de les antigues formes d'articulació de l'Estat-Nació (l'escenari de globalització i el desmantellament del sistema polític corporatiu i clientelar mexicà dels últims anys han impulsat considerablement aquest procés), i les postures derivades del fonamentalisme ètnic no sembla que hagin d'ajudar a solucionar les tensions existents. La caputxa del subcomandant ens recorda que estem en un país de màscares. Sense dubte s'hauria de poder dialogar desapassionadament a cara descoberta, anomenant cada assumpte i problema pel seu nom i aclarint les finalitats i mitjans de cadascun dels actors. Les institucions, en comptes de l'excessiu protagonisme de les persones, són les qui haurien de primar. L'Estat ha de deixar de ser l'"ogre filantròpic" i convertir-se en el marc polític que garanteixi la resolució dels conflictes a través del diàleg i permeti, com també promogui, la confluència pacífica dels diferents actors. Això suposa inevitablement la redefinició del nacionalisme.

► Ajuntament de San Cristóbal de las Casas. 1 de gener de 1994. Primer dia de l'aixecament zapatista. Els guerrillers de l'EZLN es troben a l'interior (foto: Isabel Cruz)

En contra del que sovint es debat fora de Chiapas, el dilema de si la integració cultural és positiva o negativa no és el que obsessiona a les comunitats de les Cañadas (és diferent el problema als Altos), ja que la seva identitat oberta, resultat de ser una regió de recent migració on han arribat individus procedents de diferents llocs amb tradicions culturals diferents, ofereix als seus integrants una gran mobilitat i uns amplis espais de negociació. En la pràctica diària s'observa que no s'aferrin a allò antic com a propi si això demostra ser autodestructiu o limitant. La seva visió és molt més pragmàtica.

Indubtablement, s'ha de reconèixer que el subcomandant Marcos va ser capaç en el seu moment de denunciar la situació de greuge comparatiu en la qual vivien i segueixen vivint part dels habitants de Chiapas i d'airejar internacionalment alguns dels greus vicis del sistema polític mexicà. El problema és que fins avui no s'ha avançat molt en el diàleg que permeti arribar a un acord entre les parts involucrades en el conflicte. Sempre és còmode donar la culpa a algú (Govern, finquers, protagonismes de Marcos o Samuel Ruíz, ingerència estrangera). La realitat és més complexa. Per entendre en la seva integritat el problema cal aclarir que la imatge idealitzada de la comunitat indígena (unitat i autogestió politicoeconòmica) no es correspon totalment amb la vida diària de la regió. En conseqüència, si es creessin els sol·licitats municipis autònoms, es podria acabar reforçant en alguns casos el control d'alguns cacics de les pròpies comunitats, condemnar-les a l'aïllament, l'endarreriment i la marginació i possiblement augmentar la ingovernabilitat de la regió (no totes les comunitats accepten i donen suport al moviment armat) si no es prenen les mesures oportunes. Per descomptat, sembla important comprendre que els acords de San Andrés necessàriament comporten la redefinició de l'essència de l'estructura politicoadministrativa de Mèxic, i això implica que no es pugui arribar a una solució definitiva a Larráinzar, donat que no estan representats en la taula de negociació tots els actors socials i polítics que serien necessaris. No es pot oblidar que els municipi-

pis autònoms ètnics podrien significar el desmantellament del nacionalisme mexicà heretat de la revolució, segons el qual l'essència de Mèxic resideix en el mestís.

La solució no hauria de ser constituir els "municipis indígenes autònoms", sinó la remunicipalització del territori que permetés la construcció d'una societat plural i incloent. El problema és que als "zapatistes" sembla que els interessa la remunicipalització en funció de la seva correlació regional de forces, mentre que algunes comunitats tenen altres interessos. D'altra banda, no s'ha d'oblidar que legitimar l'existència dels municipis ètnics autònoms desplaça els "mestissos", que comencen a aparèixer com un grup vergonyant que ha de renunciar a la seva identitat i al seu passat. Les minories ètniques no haurien d'imposar a la resta de la societat els seus punts de vista per mitjà de la utilització de la violència o el xantatge polític, i els "mestissos" no haurien de negar en cap cas l'existència d'aquelles o utilitzar el seu poder per aixafar-les.

En resum, sembla clar que Chiapas és un problema polític molt més complex que afecta la pròpia estructura de l'Estat i la dinàmica del sistema polític. Solucionar Chiapas no només requereix enfrontar-se als fantasmes del passat, sinó encarar frontalment els reptes del futur.

La solució no està doncs en la inclusió a la Constitució que Mèxic és un Estat pluricultural i multiètnic. Tampoc exclusivament a elevar el nivell de vida de la regió (ingressos dels ciutadans i millora dels serveis). Tot això indubtablement és necessari, però no és suficient. Potser tot seria més fàcil si es reconegués que el problema està en què el model d'Estat-Nació que fins ara ha estat vigent a Mèxic ha començat a mostrar fissures. Sembla necessari que Mèxic comenci a treure's les màscares i es garanteixi un clima de diàleg transparent que possibiliti la resolució de les seves tensions a cara descoberta a través de les institucions pertinents. Per descomptat, la internacionalització del conflicte no ha fet més que complicar la situació. El drama és que la violència s'ha acabat convertint en un actiu polític. Per a uns és un element cohesionador, s'ha convertit en la sortida de dècades d'agressió i en l'arma que garanteix l'enfortiment del discurs contra l'Estat. Per a altres, és precisament l'element de deslegitimació del moviment. En un Estat de Dret els polítics no poden comportar-se com gestors dels privilegis i les exclusions.

Totes les dades existents semblen indicar de forma invariable que la solució ha de passar per l'aprofundiment de la cultura democràtica en la qual les majories aprenguin a respectar els Drets Humans i les opinions de les minories i aquestes comprenguin que no poden imposar-se sobre aquelles. Una societat incloent en comptes d'excloent en què tots aprenguin a respectar-se i a conivir pacíficament sense necessitat d'aculturacions forçoses. Un sistema polític assentat en la gestió transparent d'allò públic sobre la base del respecte dels drets i les llibertats dels ciutadans abans que en la preservació dels privilegis i les fidelitats clientelars. És complicat aprendre a combinar drets comunitaris i drets individuals, majories i minories, globalització i regions. Els assassinats i la guerra de baixa intensitat no són en cap cas la solució. La confiança que la resolució dels conflictes s'ha de basar en la credibilitat de les institucions abans que en les promeses de cabdills messiànics (de qualsevol signe) suposa la remodelació dels discursos nacionalistes patriòtics existents i la reconfiguració de les actituds i voluntats polítiques de molts dirigents. Una cosa relativament fàcil d'enunciar, però difícil d'assolir. ■